
A vitalizmusról

About the vitalism

Magyar László András dr.

orvostortenet@t-online.hu

Initially submitted October 20, 2010; accepted for publication November 5, 2010

Abstract:

Author attempts to define the notion of vitalism, focusing on the medical-biological meaning of the word. He outlines the history of the vitalism, and the development of vitalistic theories from ancient times up to the 20th century. He calls our attention to the fact, that materialistic biological or medical systems sometimes were also – for different reasons - completed by vitalistic theories

Keywords: Vitalism, Theories, History of Medical Theories.

Kulcsszavak: vitalizmus, elméletek, orvostörténeti teóriák

A vitalizmus szó ugyan csupán a 17. század végén jelent meg a színen, valószínűleg először Nicolas Lemery (1645-1715) francia vegyész műveiben, és csak a 18. század második felében terjedt el használata – a Nagy Francia Enciklopédia például még nem ismeri a fogalmat - a vitalizmus kategóriájába sorolható elméletek mégis kétség kívül ókori eredetűek.

Mielőtt azonban e filozófiai-tudományos irányzat történetét vázolnánk, meg kellene pontosan határoznunk, miről is beszélünk voltaképpen. A vitalizmus terminus értelmének pontos meghatározását nehezíti, hogy más jelentést hordoz a filozófiatörténetben, s megint mást a szűkebb értelemben vett tudománytörténetben. (Itt jegyezzük meg, hogy a vitalizmus az orvostörténetben kiemelten fontos szerepet játszott, nyilvánvalóan azért, mert a vitalista teóriák elsősorban orvosi-biológiai kérdésekre adott válaszul születtek.)

Ha tehát definiálni kívánjuk a „vitalizmus” kifejezést a kérdésről önálló, és azóta is alapvető monográfiát író Hans Driesch (1867-1941), 1914-ben megfogalmazott meghatározásához kell folyamodnunk. Driesch szerint ugyanis vitalista minden olyan elmélet, amely a mechanikus – mai kifejezésünkkel materialista - elméletekkel szemben azt állítja, hogy az élethez olyan principiumra is szükség van, amely kémiai és fizikai jellemzőkkel nem írható le. A vitalizmus tehát – mint nevéből is gyanítható – az életről alkotott elméletek egyik, sajátos csoportjának gyűjtőneve.

Az elmélet filozófiai gyökerei egyértelműen ókoriak. A vitalistának nevezhető teóriák azonban ebben a korban is már többféle formában jelentkeznek. Részint ugyanis a platonista, s különösen a neoplatonista, vagyis Plótinoszhoz köthető emanáció-elméletekben gyökereznek. Ezek szerint valamiféle felső, isteninek tartható erő árad szét a világban létrehozva a világ formáit és jelenségeit, köztük az életet is. Másrészt viszont, szűkebb értelemben, olyan tudományos elméletekben tűnik föl a vitalista gondolat, mint a Kr.e. 1. században virágkorát élő, és a preszókratikus filozófiában gyökeredző pneumatizmus, ez a – kínai csi- és indiai átman-elméletekkel rokon – orvosi teória, amely azt állította, hogy az élet és az egészség lényege nem a testalkotó elemekben, nedvekben, hanem a testben folyamatos mozgásban lévő életszellem, a pneuma szabad áramlásában rejlik. Arisztotelész nagy hatású elmélete az élettelen anyagot átható és megelevenítő formáról, a női anyagi, illetve a férfiúi szellemi-lelki principiumról, illetve a növényekben, állatokban, és végül az emberben kibontakozó lélek (pszükhé treptiké, auxétiké, genétiké és aisztétiké, majd nóusz) fejlődési fokozatairól szintén vitalista elméletnek tekinthető. Itt jegyezzük meg, hogy érdekes módon, míg a filozófia és a teológia keleten és nyugaton egyaránt Arisztotelész vitalista nézeteit fogadta el, az orvostudományban mindvégig, a középkoron át egészen a 18. századig – a paracelsisták kísérletei ellenére - a hippokratikus eredetű, materialista-jellegű nedvelmélet maradt uralkodó.

A vitalizmusnak már ekkoriban azonosítható három olyan alapállítása, amelyekről a hasonló teóriák mindig is felismerhetők: 1. Az élő és az élettelen nem ugyanazokból az összetevőkből áll. 2. Az élő szervezet működése nem írható le fizikai-kémiai jellemzőkkel. 3. A természettudományos módszertan nem alkalmas az élő szervezet leírására. Az már másodlagos kérdés csupán, hogy az „ismeretlen tényezőt” miként nevezik éppen, entelechiának, calor innatusnak, spiritus animalisnak, archeusnak vagy éppen élan vitale-nak, a lényeg ugyanaz!

A középkorban gyakorlatilag minden filozófiai és tudományos elmélet bizonyos szempontból vitalistának tekinthető, hiszen mind feltételezi a lélek vagy szellem „infusio”-ját, illetve azt, hogy a lélek az élet nélkülözhetetlen feltétele. Az arisztotelészi spiritus-elmélet a szellem hármasságáról (spiritus naturalis, vitalis, animalis) mindehhez hasznos háttérrel szolgált. Az arisztotelészi lélek-elmélet gyakorlatilag változatlan módon élt tovább még Harvey-nál, vagy a magát animistának nevező Georg Ernest Stahlnál is. A 17. század végére azonban a vitalista elméletek korábbi hosszú egyeduralma megszűnt, hiszen már Spinoza, Leibniz, vagy Descartes is egyértelműen tagadta, hogy az élő és az élettelen anyag összetevői tekintetében különböznek egymástól.

Az orvostudományban a jatrokémiában vagy jatrofizikában kialakuló mechanisztikus, anyagelvű elméletekkel szemben jön létre a 17. században, először van Helmontnál, majd a már említett Stahlnál az a jellegzetes vitalista irányzat, amely már nem csak az arisztotelészi elveken, hanem az újfajta materializmuson alapul. Az új vitalisták ugyanis – akik már néha ekként is nevezik magukat - a lelket, az életerőt, a calor vitalist, mint az élet feltételét valójában materialista elméleteik kiegészítésének szánták avégett, hogy vallásos hitüknek menedéket nyújtsanak vele. Az új vitalizmusnak ez a sajátja az úgynevezett praeformacionista-epigenetikus vitában vált leginkább szembetűnővé, amelyben a materialisták (Haller vagy Bonnet) az élet kialakulását az (egyébként Isten teremtette) anyag egyszerű kibontakozásának, evolúciónak, növekedésnek tekintették, míg az epigenesizs hívei, a vitalisták, például B.C.F. Wolff (1733-1794) azt igyekeztek bizonyítani, hogy az

embriófejlődés során alapvető, az anyagi folyamatokból nem magyarázható változások következnek be.

A 19. században – a romantikus természetfilozófia (Oken, Reil, Treviranus stb.) hatására - egyre több filozófiai és élettani munkában jelent meg az a nézet, hogy a természet „organikus” és „anorganikus” (szerves-szervetlen) ellentétpárra osztható, és a természet e két „országá” alapvetően különbözik egymástól. 1815-ben Johan Jakob Berzelius svéd vegyész (1779-1848) kísérletekkel is megpróbálta bizonyítani, hogy a két anyag-csoport teljesen más törvények alapján szerveződik. Szerinte a szerves anyagokat egyfajta életerő (vis vitalis) ozza létre és hatja át, vagyis mesterségesen nem állíthatók elő. Az elméletet ugyan Friedrich Wöhler (1800-1882) német kémikus már 1828-ban megcáfolta azzal, hogy anorganikus ammonium-cyanátból szerves anyagot hozott létre, a vitalista elméletek mégis szívósan tovább éltek és élnek ma is, különösen a filozófiában.

A neovitalista filozófiai elméletek alapján két csoportba oszthatók, az úgynevezett entelechia-elméletekre – (lásd Hans Driesch) - amelyek azt feltételezik, hogy az eleven anyagban olyan önálló, ám nem anyagi tényezők vannak jelen, amelyek az élőlények életfolyamatait irányítják – ezekre hatásukból következtethetünk - , illetve az általános életerő-elméletekre, amelynek legismertebb változata Henri Bergsonnál (1859-1941) a „Teremtő fejlődés”-ben olvasható. Bergson szerint az életet irányító és lehetővé tevő erőnek nincsenek egyedi megjelenési formái, hanem valamiképpen áthatja egész világunkat, amelynek jelenségei ennek az erőnek megjelenési formái csupán. A mai vitalista teóriák (Bertalanffy-féle biológiai strukturalizmus, biológiai autonómia-elmélet, élő-rendszerek elméletei) többnyire indirektnek nevezhetők, hiszen sem entelekhiákról, sem életerőről vagy életadó lélekről és szellemről nem esik bennük immár szó, ám az életet és az élő szervezetet alapvetően többnek tekintik, mint kémiai-fizikai folyamatok végösszegét, illetve úgy látják, hogy az élet jelensége csupán egy nála kiterjedtebb létforma fogalmi és törvényei alapján írható le.

A vitalizmus története tehát korántsem ért még véget.

IRODALOM

BENEDIKT, Moritz: Das biomechanische (neo-vitalistische) Denken in der Medizin und in der Biologie. Jena, Fischer, 1903.

BERGSON, Henri: Teremtő fejlődés. Ford. és bev. Dienes Valéria. reprint (első kiadás Bp., Akadémia, 1930.) Bp., Akadémiai K.,1987.

BERTALANFFY, Ludwig von: Modern theories of development. An introduction to theoretical biology. Transl. and adapted by J.H.Woodger. New York, Harper and Brothers, 1962.

BERTALANFFY, Ludwig von: Problems of life. An evaluation of modern biological thought.. London-New York, Harper and Brothers, 1952.

BRAEUNIG, Karl: Mechanismus und Vitalismus in der Biologie des neunzehnten Jahrhunderts. Leipzig, Wilhelm Engelmann, 1908.

DRIESCH, Hans: Der Vitalismus, als Geschichte und als Lehre. Leipzig, Barth, 1905.

HALLER, Hans-Rudolf: Gustav Wolff (1865-1941) und sein Beitrag zur Lehre vom Vitalismus. Inaug. Diss. Basel, Schwabe et Co., 1968.

ROTHSCHUH, Karl E.: Konzepte der Medizin in Vergangenheit und Gegenwart. Stuttgart, Hippokrates V., 1978.

SCHNEIDER, Karl Camillo: Vitalismus. Elementare Lebensfunktionen. Leipzig-Wien: Deuticke, 1903.

WOLFF, Gustav: Mechanismus und Vitalismus. Mit 2 Figuren. Leipzig, Georg Thieme, 1905.

WOLTERS, Gereon: Vitalismus. In: Encyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie. Stuttgart-Weimar, Metzler, 1996. Bd.IV.551-553.